

Analyzing the Place of Sharia Intentions in the Legitimacy of Medical Fertility

ARTICLE INFO

Article Type
Analytical Review

Aurhors

Mahmoud Shirafkan¹,
Mohammad Ali Heidari^{2*},
Ehsan Ali Akbari³

How to cite this article

Mahmoud Shirafkan, Mohammad Ali Heidari, Ehsan Ali Akbari Analyzing the Place of Sharia Intentions in the Legitimacy of Medical Fertility, Journal of Quran and Medicine. 2020;5(2):10-76.

¹ PhD Student in Jurisprudence and Fundamentals of Islamic Law, Department of Jurisprudence and Fundamentals of Islamic Law, Najafabad Branch, Islamic Azad University, Najafabad, Iran.

² Assistant Professor, Department of Jurisprudence and Fundamentals of Islamic Law, Najafabad Branch, Islamic Azad University, Najafabad, Iran. (Corresponding Author).

³ Assistant Professor Visiting, Department of Jurisprudence and Fundamentals of Islamic Law, Najafabad Branch, Islamic Azad University, Najafabad, Iran. Assistant Professor

Department of Jurisprudence and Fundamentals of Islamic Law, Isfahan, University of Isfahan, Isfahan, Iran.

* Correspondence:

Address:

Phone:

Email: mal.heidari@yahoo.com

Article History

Received: 2020/07/10

Accepted: 2020/10/19

ePublished: 2020/10/19

ABSTRACT

Purpose: Infertility is one of the phenomena that has been raised as a major problem for some families. However, medical science has taken measures to solve this problem, which is necessary for the legitimacy of these practices, considering the public following the Islamic rules. The jurists have expressed various opinions in this regard, but in the meantime, what has not been discussed is the position and influence of the purposes of the Shari'a and the verses expressing the purposes in the legitimacy of medical fertility. Accordingly, the main question of the research is "What effect do the purposes of Sharia have on the legitimacy of medical fertility?" The purpose of this study is to analyze the position of Sharia intentions in the legitimacy of medical fertility.

Methods: This research has been carried out by the method of library studies and in a descriptive-analytical manner, which has been obtained and analyzed by referring to Quranic, narrative and scientific texts.

Findings: The results show that verses such as "I created you to fast Yath I Zvaja Nfskm Ltsknva Lyha Vjl Bynkm love mercy ..." (I: 21) and other evidence suggest great religious purposes, it's important to say that Preservation of the family unit and cohesion and love between couples have been the main purposes of marriage legislation in the view of the holy shari'a, so actions and behaviors such as medical fertility that are in line with this purpose of the law have legitimacy.

Conclusion: Based on what we have brought so far, a child born through artificial insemination is pure in all the above cases, and its owners are the first two, namely the sperm and the first, his parents, and he has all the rights and It is the duties that every other child has, whether one of the two owners of those first components or both are known and definite or unknown and indefinite.

Keywords: Verses Indicating the Purposes of Sharia, the Purposes of Sharia, Medical Fertility, Artificial Insemination, Advanced Methods of Assisted Reproduction.

تحلیل جایگاه مقاصد شریعت در مشروعیت باروری

های پزشکی

محمود شیرافکن^۱

دانشجوی دکتری فقه و مبانی حقوق اسلامی، گروه فقه و مبانی حقوق اسلامی، واحد نجف آباد، دانشگاه آزاد اسلامی، نجف آباد، ایران.

محمدعلی حیدری^۲

استادیار گروه فقه و مبانی حقوق اسلامی، واحد نجف آباد، دانشگاه آزاد اسلامی، نجف آباد، ایران. (نویسنده مسئول)

احسان علی اکبری^۳

استادیار مدعو گروه فقه و مبانی حقوق اسلامی، واحد نجف آباد، دانشگاه آزاد اسلامی، نجف آباد، ایران.

استادیار گروه فقه و مبانی حقوق اسلامی، اصفهان، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران

چکیده

هدف: مساله ناباروری یکی از پدیده‌هایی است که برای برخی از خانواده‌ها به عنوان معضل اساسی مطرح شده است؛ اما علم پزشکی برای رفع این مشکل چاره‌اندیشی‌هایی کرده است که با توجه به پیروی عموم مردم از احکام اسلامی، مشروعیت داشتن این اعمال ضروری است. فقها در این باره نظرات گوناگونی بیان کرده‌اند اما در این میان آنچه که مورد بحث قرار نگرفته است، جایگاه و تاثیر مقاصد شریعت و آیات مبیین مقاصد در مشروعیت باروری‌های پزشکی است. بر این اساس پرسش اصلی پژوهش عبارت است از اینکه «مقاصد شریعت چه تاثیری در مشروعیت باروری‌های پزشکی دارد؟». هدف پژوهش تحلیل جایگاه مقاصد شریعت در مشروعیت باروری پزشکی می‌باشد.

مواد و روش‌ها: این پژوهش با روش مطالعات کتابخانه‌ای و به شیوه توصیفی - تحلیلی انجام شده است که با مراجعه به متون قرآنی و روایی و علمی اطلاعات لازم به دست آمده و مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است.

یافته‌ها: یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که آیات شریفه‌ای همچون «وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً...» (روم: ۲۱) و سایر ادله مبیین مقاصد شریعت این مهم را به خوبی بیان می‌نمایند که حفظ کانون خانواده و پیوستگی و محبت بین زوجین از مقاصد اصلی تشریح ازدواج در نظر شارع مقدس بوده است لذا افعال و رفتارهایی همچون باروری‌های پزشکی که همسو با این مقصد شریعت قرار گیرد دارای مشروعیت است.

نتیجه‌گیری: بر پایه آنچه تاکنون آوردیم، فرزندی که از راه باروری مصنوعی پدید می‌آید، در همه صورتهای یاد شده، پاک است و صاحبان آن دو جز نخستین، یعنی اسپرم و اوول، پدر و مادر او هستند و او دارای همه حقوق و تکالیفی است که هر فرزند دیگر دارد، خواه یکی از دو صاحب آن اجزای نخستین یا هر دو، شناخته و معین باشند و خواه ناشناخته و نامعین.

واژه‌های کلیدی: آیات مبیین مقاصد شریعت، مقاصد شریعت، باروری پزشکی، تلقیح مصنوعی، روشهای پیشرفته کمکی تولید مثل.

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۰۴/۲۰

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۰۷/۲۸

* نویسنده مسئول: mal.heidari@yahoo.com

مقدمه

در دنیای کنونی، ناباروری مسئله‌ای شایع و نگران‌کننده برای زوجین تلقی شده و از این رو، یکی از موضوعاتی که امروزه مورد توجه و ابتلای برخی از آنان قرار گرفته و سوالات فراوانی را برانگیخته «تلقیح مصنوعی یا روش‌های نوین تولید مثل» است. این موضوع، اگرچه بحثی نوپیدا است، ولی ارتباط آن با سایر مسائل فقهی - حقوقی و ربط وثیقش با مباحث پزشکی، اقتضای جستاری کامل را فرا روی پژوهشگران قرار داده است؛ چرا که این مسئله با پیشرفت فن‌آوری‌های زیست پزشکی، رشدی فزاینده یافته و نتایج قابل ملاحظه‌ای بر آن مترتب شده است. با توجه به پیروی عموم مردم از احکام اسلامی، مشروعیت داشتن این اعمال ضروری است. فقها در این باره نظرات گوناگونی بیان کرده‌اند. همچنین دانشمندان حقوق و فلسفه اخلاق نیز هر یک از دریچه نظرگاه خود دیدگاهی را ارائه داده‌اند و برخی موافق با چنین روشهای هستند و برخی نیز با چنین روشهای مخالفت ورزیده و آن را مخالف اصول اخلاقی و در برخی موارد مخالف با برخی اسناد شرعی قلمداد کرده‌اند؛ اما در این میان آنچه که مورد بحث قرار نگرفته است، جایگاه و تاثیر مقاصد شریعت و آیات مبیین مقاصد در مشروعیت باروری‌های پزشکی است. بر این اساس پرسش اصلی پژوهش عبارت است از اینکه «مقاصد شریعت چه تاثیری در مشروعیت باروری‌های پزشکی دارد؟». برای یافتن پاسخ مناسب برای این پرسش در گام اول به مفهوم شناسی مقاصد شریعت، تلقیح مصنوعی و روش پیشرفته کمکی تولید مثل پرداخته می‌شود. در گام بعدی ادله مشروعیت باروری‌های پزشکی از دیدگاه مقاصد شریعت بررسی و تبیین می‌گردد و در گام نهایی نظریه رقیب و ادله آن که معتقد به عدم مشروعیت باروری‌های پزشکی است در ترازوی بررسی و نقد قرار می‌گیرد.

مقاصد شریعت: مقاصد جمع مقصد از ریشه «قَصَدَ الشَّيْءُ» وَ قَصَدَ لَهُ وَ قَصَدَ إِلَيْهِ قَصْدًا» از باب ضَرْبَ به معنای طلب کردن یا اثبات نمودن چیزی است (۱) و ۶ مرتبه در قرآن کریم (مائده، ۶۶: توبه، ۴۲: نحل، ۹: لقمان، ۱۹) استعمال شده است. واژه شریعت در اصل به معنای «راه ورود به آب» است (۲). این کلمه مجموعاً ۵ مرتبه در قرآن کریم (مائده، ۴۸: اعراف، ۱۶۳: شوری، ۱۳ و ۲۱: جاثیه، ۱۸) به کار رفته است. شریعت در این کاربرد بر مجموعه دین اطلاق می‌شود. از این رو شریعت را باید در همه بخشهای دین اعم از عقاید، احکام، اخلاق، گزاره‌های تربیتی و حتی تاریخی منسوب به دین به کار برد؛ بنابراین می‌توان شریعت بالمعنی الاعم را به این کاربرد ناظر دانست.

واژه ترکیبی مقاصد شریعت را می‌توان چنین تعریف کرد: «هی‌الغایات و الأهداف و النتائج و المعانی التي أتت بها الشريعة و أتت بها في الأحكام و سعت إلى تحقيقها و إيجادها و الوصول إليها في كل زمان و مكان» (۳). از این رو علم مقاصد شریعت، علمی است که در پیوند با تشریح قرار دارد و از اهداف کلی یا هدفهای مورد توجه آن در عموم یا انواع بسیاری از این احکام سخن می‌گوید. البته مقاصد بدون لحاظ شرایط آن، قابل اعتماد نیست از آن جمله، مقصد باید ثابت، ظاهر، منضبط و گسترده باشد (۴).

تلقیح مصنوعی: تلقیح در دیدگاه اهل لغت از «لَقَحَ» به معنای آبستن کردن و گشیدن دادن و «لَقَحَ» به معنای آبستن شدن جنس مؤنث معنا شده است و کلمه «لِقَاح» و «لِقَاح» به معنای «ماء الفحل» یعنی مایع و آب زربنه است (۲) تلقیح مصنوعی شامل انواع روشهایی است که در آنها تمام مایع منی یا اسپرم بعد از آمادگی یا پرورده شدن، در قسمتهای مختلف اندام تناسلی زن قرار می‌گیرد و بدون نزدیکی جنسی، امکان برخورد اسپرم و اووسیت را فراهم میکند (۵) تلقیح مصنوعی با نطفه و اسپرماتوزوئید شوهر، تلقیح هومولوگ (AIH) و با نطفه بیگانه تلقیح مصنوعی هتروولوگ (AID) نامیده میشود (۶) تلقیح هومولوگ هنگامی ضرورت پیدا میکند که شوهر دارای قابلیت باروری طبیعی بوده، ولی به علت چاقی یا نقص آلت مردانه

مفاسد» در بین فقیهان شیعه نهادینه شده است. (ر.ک: ۷) رسیدن بندگان به مصالح و دوری از مفاسد یکی از مقاصد مهم شریعت محسوب می شود. لذا حضرت امام علی (ع) امام علی (ع) در جمله‌ای موجز و عام که معتزله نیز به آن استناد کرده‌اند، خطاب به امام حسن (ع) می‌فرمایند: «فانه لم یامرک الا بحسن و لم ینهک الا عن قبیح؛ (نهج البلاغه: ۹۱۹) همانا خداوند تو را جز به حسن (مصالح) امر نکرده است و تو را جز از قبیح (مفاسد) نهی نکرده است». این بیان مبین این نکته کلیدی است که خداوند متعال با اوامر و نواهی خود قصد رساندن بندگان را به مصالح و دوری آنها از مفاسد دارد.

قاعده ضرورت: انسان از نگاه قرآن کریم و در فرامین اسلام به اندازه توان، تکلیف دارد: «لَا یُکَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا... (بقره: ۲۸۶) خدا هیچ کس را جز به اندازه توانایی اش تکلیف نمی کند» و حکم بر کاری که مشقت آور می باشد به شدت نفی شده است: «یُرِیدُ اللَّهُ بِکُمْ الْاِیْسَرَ وَ لَا یُرِیدُ بِکُمُ الْعُسْرَ (بقره: ۱۸۵) خدا آسانی و راحت شما را می خواهد نه دشواری و مشقت شما را.» و حتی هر وقت ضرورتی پیش آید حرام به عنوان حلال مطرح می شود: «... وَ قَدْ فَضَّلَ لَکُمْ مَا حَرَّمَ عَلَیْکُمْ إِلَّا مَا اضْطُرَّرْتُمْ اِلَیْهِ (انعام: ۱۱۹) در صورتی که آنچه را خدا بر شما حرام نموده برای شما بیان کرده است، مگر چیزی که [برای حفظ جانتان] به خوردن آن ناچار شوید.» فقها نیز با توجه به این آیات و سایر ادله فقهی، قاعده ضرورت را بنیان نهاده اند. این قاعده با عبارت «الضرورات تبیح المحذورات» مشهور شده است. (ر.ک: ۸) درمان ناباروری ضرورتی فردی و اجتماعی است که به حکم قاعده «الضرورات تبیح المحذورات» می توان حتی برای درمان آن از اسپرم بیگانه نیز استفاده کرد.

اهمیت این مساله تا حدی است که عده ای از فقهای اهل سنت درمان عقیمی را نه تنها جایز بلکه برخی از اقسام آن مانند درمان در حالت زوجیت و بین اسپرم و تخمک زوجین در خارج رحم اگر لازم و ضروری باشد را واجب می دانند. (۵). در مفهوم ضرورت در این قاعده می توان گفت بر مبنای غالب فقهای امامیه، اضطرار نه به معنای حاجت لغوی و نه به معنای ضرورت عقلی است بلکه نوعی از اضطرار همراه با مشقتی است که نوعاً قابل تحمل نباشد؛ به عبارت دیگر در دیدگاه فقهای شیعه منظور از اضطرار، ضرورت عرفی است. (۹)

همچنین قریب به اتفاق فقهای ناباروری و عقیمی را بیماری و بسیاری از حالت های آن را ضرورت یا مصداق عسر و حرج دانسته و در نتیجه کشف عورت را در مورد باروری پزشکی جایز می دانند. (ر.ک: ۵) از این حکم می توان استفاده کرد که وقتی کشف عورت که قطعاً بر اساس فقه اسلامی حرام است در اثر ضرورت جایز می باشد نفس جانشینی در بارداری که در حرمت آن تردید وجود دارد به طریق اولی در موارد ضرورت جایز است؛ و از این رو یکی از محذورات شرعی در مسیر باروری های پزشکی نیز از میان برداشته می شود و به خاطر ضرورت مباح می گردد.

اصل برائت و اباحه: مهمترین دلیلی که فقها برای جواز استفاده از روش های نوین باروری پزشکی از جمله رحم جایگزین مطرح کرده اند، اصل برائت و اصل اباحه است، این گروه از فقها با استناد به قاعده «اصاله الحل» اذعان می دارند که از نظر فقهی هیچگونه اشکالی بر استفاده از رحم جایگزین وارد نیست، (۱۰) زیرا قاعده اصاله الحل در تمام شبهات حکمیه و موضوعیه جاری است و قانونگذار در مقابل بیان حکم آن ساکت مانده، پس باید اصل را بر جایز بودن مساله گذاشت؛ بنابراین حکم به عدم جواز این عمل خلاف قاعده بوده و نیازمند نص صریح شارع یا دلیل قطعی می باشد. (جمعی از نویسندگان، ۱۳۸۲، ص ۲۲۵)

مساله جواز یا عدم جواز جانشینی در بارداری از شبهات حکمیه تحریمیه است و مقتضای اصل عملی در شبهات تحریمیه برائت می باشد. اگرچه از روایاتی استفاده می شود که در هنگام شک در

تواند اسپرم خود را در رحم بریزد و تلقیح هترولوگ در مواردی مناسب است که ثابت شود ناباروری شوهر غیر قابل درمان است. روشهای پیشرفته کمکی تولید مثل این نوع از باروری مصنوعی، به تمام روشهایی اطلاق میشود که طی آنها تخمک مستقیماً از تخمدان برداشت شده و پس از ترکیب با اسپرم و بارور شدن و یا به همراه اسپرم به اندام تناسلی زن انتقال مییابد که عبارتند از: روش بارورسازی در آزمایشگاه (IVF)، انتقال تخم لقاح یافته به لوله های رحمی (ZIFT)، انتقال رویان در حال تقسیم به لوله های رحمی (TET)، انتقال اسپرم و اووسیت به داخل لولههای رحمی (GIFT)، انتقال تخمک و اسپرم به حفره لگنی (POST) و...

آیه شریفه ۲۱ سوره روم: یکی از ادله مبین مقاصد شریعت آیه شریفه ۲۱ سوره روم می باشد که می فرماید: «وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ؛ و از نشانه های [قدرت و ربوبیت] او این است که برای شما از جنس خودتان همسرانی آفرید تا در کنارشان آرامش یابید و در میان شما دوستی و مهربانی قرار داد؛ یقیناً در این [کار شگفت انگیز] نشانه هایی است برای مردمی که می اندیشند». خداوند متعال در این کریمه به صراحت از مقصد تشریح ازدواج پرده بر می دارد و آن را ایجاد آرامش، مودت و رحمت بین زوجین معرفی می نماید. حال در مساله مورد بحث به وضوح دیده می شود، ناباروری، آرامش و مودت و رحمت بین زوجین را تحت تاثیر قرار داده است و اکثر قریب به اتفاق زوجین نابارور دارای مشکلات متعددی شده و آرامش و رحمت و مودت بین آنان مخدوش شده است و کم کم کانون گرم خانواده تبدیل به سردی شده است و برخی از زوجین تنها به خاطر این مساله مجبور به جدایی از یکدیگر می شوند. با توجه به این ضرورت و مقصد مهم شریعت قطعاً آنچه که به ایجاد آرامش، مودت و رحمت بین زوجین کمک نماید مطلوب شارع مقدس است و در راستای همان اهداف عالی شریعت می باشد؛ بنابراین باروری های پزشکی با رعایت موازین شرعی هم راستا با این آیه شریفه و مقصد عالی شریعت می باشد و می توان مشروعیت آن بلکه استحباب و در برخی موارد که کانون خانواده دچار تزلزل شده و خوف طلاق و جدایی که مبعوض ترین نهاد نزد خداوند است می رود، و جوب چنین رفتارهای پزشکی را نتیجه گرفت.

آیه شریفه ۱۸۵ سوره بقره: یکی دیگر از آیات شریفه قرآن کریم که می تواند در مساله مشروعیت باروری های پزشکی مورد استناد قرار گیرد آیه شریفه ۱۸۵ سوره بقره می باشد. خداوند متعال در این کریمه می فرماید: «یُرِیدُ اللَّهُ بِکُمُ الْاِیْسَرَ وَ لَا یُرِیدُ بِکُمُ الْعُسْرَ (بقره: ۱۸۵) خدا آسانی و راحت شما را می خواهد نه دشواری و مشقت شما را.» مفاد این آیه شریفه و دیگر ادله دینی فقها را به این باور عمومی رسانده است که خداوند آسانی و یسر را برای مردم خواسته است و یکی از مقاصد شریعت و انزال کتب، ایجاد آسانی و یسر برای مردم و دوری آنها از سختی و مشقت است. آنچه که برای انسانها داری عسر و حرج است در اسلام و از دیدگاه شارع مقدس حکم الزامی ندارد و مباح می گردد. از این رو فقها به قاعده نفی عسر و حرج در دین باور دارند. (ر.ک: محقق داماد، ۱۴۰۶، ج ۲، ص ۷۹-۱۱۱) مفاد این قاعده، نفی حرج در دایره تشریح و قوانین است بدین معنا که در اسلام حکم حرجی وجود ندارد. در نتیجه از آنجا که حکم شارع بر عدم جواز روش های نوین باروری پزشکی موجب مبتلا شدن زوجین نابارور به مشقتی شدید (نداشتن فرزند، روابط سرد، افسردگی، اختلالات روحی- روانی، جدایی عاطفی و قانونی و...) می شود که در شرایط عادی تحمل آن ممکن نیست، در نتیجه استفاده از این روش ها در موارد عسر و حرج جایز می باشد.

قاعده مصلحت: در اندیشه فقهای اسلامی به خصوص فقیهان شیعه، قاعده «مصلحت» دارای جایگاهی ویژه می باشد. این قاعده تا بدان جا اهمیت دارد که باور مشهور «تبعیت احکام از مصالح و

عظاما فکسوننا العظام لحما ثم انشانه خلقا آخر فنبارخ الله احسن الخالقین. (مومنون: ۱۲) ما، انسان را از برون چکیده ای از خاک بیافریدیم و سپس او را نطفه ای، در جایگاهی آرام و استوار، قرار دادیم، سپس آن نطفه را زالو کردیم، پس آن زالو را پاره گوشتی به هم فرو آمیخته کردیم، آن گاه آن پاره گوشت را استخوان کردیم، پس بر آن استخوان گوشت پوشانیدیم و سپس آن را به خلقی دیگر پدید آوردیم. بزرگی خدای راست، آن برترین آفریدگاران» احتمال دوم:

نطفه و تعلق نطفه به شخص، تنها ملاک نسب نیست، بلکه می توان فرزند را به غیرنطفه نیز نسبت داد. برای اثبات این نظر نیز، به آیات قرآن استدلال می شود، از آن جمله:

۱. «الذین یظاهرون منکم من نساءهم ما هن امهاتهم ان امهاتهم الا اللائی ولدنهم و انهم لیقولون منکرنا من القول و زورا و ان الله لعفو غفور (مجادله: ۲)». کسانی که با زنان خود ظهار می کنند، آنان مادرانشان نیستند. مادرانشان تنها کسانی هستند که آنان را زاده اند و آنان سخنی دروغ و ناپسند می گویند و خداوند با گذشت و بخشاینده است. جهت استدلال به این آیه روشن است، چه، آیه به صراحت بر این دلالت دارد که «مادر»، تنها همان زنی است که نوزاد را می زاید، خواه نطفه از او و همسرش باشد و خواه نه. اطلاق این دلیل همه صورتهای یاد شده را در بر می گیرد. اما حق آن است که مقدمات حکمت، نسبت به موضوع مورد بحث ما، فراهم نیست چرا که آیه در مقام نفی مادر بودن، از زانی است که با آنان ظهار شده است، نه آن که در مقام اثبات باشد، تا در نتیجه بتوان برای آن اطلاقی تصور کرد.

۲. «یخلقکم فی بطون امهاتکم خلقا من بعد خلق فی ظلمات ثلاث ذلکم الله ربکم له الملک لا اله الا هو فانی تصرفون (زمر: ۶) او شما را در شکم مادرانتان خلقی پس از خلقت و در ظلمتهای سه گانه می آفریند. این پروردگار شماست که ملک از اوست و خدایی جز او نیست. کجا رویتان برگردانده می شود؟ جهت استدلال به آیه این است که «خلقی پس از خلقت» در ایجاد جدید از موادی دیگر بر روی ماده آغازین نطفه و جنین ظهور دارد و بنا بر این، نسبت و نسب تنها به نطفه و جنین منحصر نیست، بلکه می توان فرزند را به دیگر موادی که زن صاحب رحم، آنها را فراهم کرده و در این هنگام، شوهرش برای او خرج کرده است، نسبت داد. شاید آن آیه دیگر نیز، اشاره به همین باشد که فرمود: «الله یعلم ما تحمل کل انثی و ما تغض الارحام و ما تزاد و کل شیء عنده بمقدار». خداوند می داند که هر زنی به چه باردار است و رحمها چه می کاهد و چه می افزاید. هر چیز نزد او به اندازه است. در این جا، کاستن از نوزاد در رحمها به فاسد کردن، بلعیدن و کم کردن از آن و همچنین افزودن بر نوزاد در رحم، یا در مدت آستنی، چیزی نیست مگر همان «خلقت پس از خلقت» بر پایه آنچه اندازه اش نزد خداوند معین شده است. این افزودن به جنین، خواه یکی باشد و خواه چند تا به مواردی دیگر بر می گردد که متعلق به زن، یعنی صاحب رحم است و بر این پایه، نسبت به نطفه منحصر نمی شود. گواه این مطلب، روایات باب رضاع است که «پدری» و «مادری» و بلکه نسب را مطلق قرار می دهد، از اثرگذاری شیر در این مساله و بلکه از اثرگذاری شوهر دایه که خرجی او را می دهد و همچنین تأثیر دین و خلق و خوی دایه، سخن به میان می آورد و می گوید: «باید زنی را برای شیر دادن برگزید که دارای خوبی پسندیده و ستوده باشد، نه آن که زشت و بدنهاده یا یهودی باشد». اینک به پاره ای از این روایات اشاره می کنیم:

۱. «محمد بن علی بن الحسین باسناده عن الحسن بن محبوب عن هشام بن سالم عن برید العجلی عن ابی جعفر (ع) فی حدیث ان رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم قال: یحرم من الرضاع ما یحرم من النسب. به واسطه شیر دادن، همان چیزهایی حرام می شود که به واسطه نسب.

مسائل مربوط به فرج و آمیزش و آنچه موجب تولد فرزند می شود باید احتیاط نمود، ولی از این روایات لزوم و وجوب احتیاط برداشت نمی شود. افزون بر اینکه فرض مورد بحث را شامل نمی گردد؛ بنابراین مقتضای اصل در شبهات تحریمیه حتی در باب فرج و آنچه به تولید فرزند می انجامد، براءت است؛ بنابراین روش های نوین باروری پزشکی از جمله رحم جایگزین فاقد حرمت شرعی بوده و مجاز می باشد.

علیرغم تبیین ادله مستحکم و بنیادی در دفاع از مشروعیت باروری های پزشکی، برخی نویسندگان در مخالفت با باروری های پزشکی ادله ای را بیان کرده اند که ضروری است در محک داوری و ارزیابی قرار گیرد. در ادامه به بررسی این ادله می پردازیم.

مفاسد روحی و روانی: «شوهر زنی که از طریق اسپرم بیگانه صاحب فرزند می شود، خود را موجودی ناقص می داند و همین امر در روانش اثر گذار است و منجر به عقده های روانی در او و از هم پاشیدگی نهاد خانواده می شود. زنی که از طریق اهدای اسپرم صاحب فرزند می شود، به این دلیل که فرزند از نظر بیولوژی به او منتسب و در رحم او بزرگ شده است، علاقه خاصی به او دارد و همین امر باعث غرور در او می شود و ممکن است ضعف شوهر را به رخ او بکشد. همین امر آرامش خانوادگی را مختل و سبب طلاق در خانواده می شود. از سویی دیگر تحمل فرزند دیگری و ارتباط صمیمی با او پیدا کردن، به خصوص زمانی که طفل فاقد خصوصیات مورد دلخواه والدین گیرنده است برای زوجین دشوار خواهد بود. همه این اسباب بنیان خانواده را باخطر نابودی فراهم ساخته و مصالح عظیم دیگر مد نظر شارع (حفظ نسل و نفس و...) را که در پرتو تشکیل و حفظ نظام خانواده حاصل می شوند، به مخاطره می اندازد»

روش

اشکالی که در باره این دلیل به نظر می رسد آن است که چه ارتباطی بین حفظ نسل و روش های باروری پزشکی وجود دارد؟ چه شباهتی بین عمل شنیع قوم لوط با روش های نوین باروری پزشکی وجود دارد؟ قیاس باروری های پزشکی با اعمال شنیع و زشتی همچون لواط و زنا قیاس مع الفارق است؛ زیرا هم در نیت و هم در شکل رفتارها تناسبی بین این دو نیست. همچنین مساله تضحیح نسل نیز در اینجا صادق نیست زیرا مساله حفظ نسل باید خود مورد کاوش و فهم قرار گیرد. در مساله نسب دو احتمال وجود دارد:

احتمال نخست:

این که تنها ملاک، نطفه باشد، یعنی دو جزء از آب مرد و زن که از پشت و پهلو بیرون می آید و جنین از ترکیب آنها با یکدیگر حاصل می شود. برای اثبات این احتمال، استدلال به آیات و روایاتی چند ممکن است:

۱. «ایحسب الانسان ان یتراک سدی. الم ید نطفة من منی یمنی. ثم کان علقة فخلق فسوی. فجعل منه الزوجین الذکر و الانثی (قیامت: ۳۶)» آیا انسان می پندارد بیهوده و آگذاشته می شود؟ آیا نه آن که نطفه ای از منی که بیرون داده می شود بود و سپس علقه شد و آن گاه او را به اندام درست بیافرید و از او دو جفت نر و ماده برآورد؟
۲. «هل اتی علی الانسان حین من الدهر لم یکن شیئا مذکورا. انا خلقنا الانسان من نطفة امشاج نبتلیه فجعلناه سمیعا بصیرا. (انسان: ۱) آیا پاره ای از زمان بر انسان گذاشته است که در آن هیچ نام بردار نبود؟ ما انسان را از نطفه ای آمیخته که او را می آزماییم، آفریدیم و سپس او را شنوا و بینا کردیم.»
۳. «و انه خلق الزوجین الذکر و الانثی (نجم: ۴۵) او دو جفت نر و ماده را بیافرید.»
۴. «و لقد خلقنا الانسان من سلالة من طین. ثم جعلناه نطفة فی قرار مکین. ثم خلقنا النطفة علقة فخلقنا العلقة مضغة فخلقنا المضغة»

ص ۳۰۶) همچنین آیت الله خویی، صاحب رحم را به تنهایی یا همراه صاحب تخمک، مادر این فرزند یا محرم نسبت به او دانسته است. (۱۲). بنابراین و با توجه به استدلال‌های که بیان شد و عدم تضييع نسل و همچنین فتوای فقیهان بزرگی مانند محقق خویی جایی برای استناد به حفظ نسل و... باقی نمی‌ماند.

اضرار به غیر: «نکته حائز اهمیت دیگر مساله اضرار به دیگری است. در برخی روش‌های باروری پزشکی همچون اهدای گامت و جنین، برخی بیماری‌های وراثتی به خانواده‌گیرنده منتقل می‌شود. در آزمایش‌های که پزشک انجام می‌دهد فقط امکان تشخیص بیماری‌های ظاهری و بیماری‌های دستگانه تناسلی وجود دارد، اما برای پزشک کار آسانی نیست، لذا برای رفع این مشکل، طبق قاعده لاضرر و احترام به استقلال فردی، این حق برای والدین قابل شناسایی می‌باشد که از امکان غربالگری (screening) گامت یا رویان‌اهدایی پیش از کاشته شدن در رحم استفاده کنند».

هرچند ارائه دهندگان این دلیل خود اذعان کرده‌اند که این حق برای والدین وجود دارد که از امکان غربالگری استفاده کنند و در نتیجه ضرری متوجه آنها نیست. لکن در نقد این دلیل باید گفت: اولاً: لسان ادله لاضرر، لسان نفی حکم است نه اثبات حکم؛ به عبارت دیگر لاضرر، نفی حکم ضرر می‌کند نه اینکه بتواند اثبات حکم نماید؛ بنابراین برای اثبات حکم عدم جواز باروری‌های پزشکی نمی‌توان به این قاعده استناد کرد. ثانیاً: در روش‌های باروری پزشکی، پس از مشاوره حقوقی و تشریح قرارداد و اخذ رضایت آگاهانه، متخصص زنان و زایمان سلامت باروری بانوی صاحب رحم را ارزیابی می‌کنند. سلامت متعارف جسمی و روانی، نداشتن اعتیاد به مواد مخدر و روان‌گردان، عدم ابتلا به بیماری‌های صعب‌العلاج، عدم وجود فاکتورهای مسبب بارداری پرخطر و آمادگی جسمی و روانی بانوی صاحب رحم و همسرش باید از سوی گروه پزشکی بررسی و احراز شود. در این خصوص، مشاوره و ارزیابی عمومی بالینی و پاراکلینیک، مشاوره و ارزیابی بیماری‌های داخلی، عفونی و نیز مشاوره و ارزیابی سلامت روانی اجتماعی انجام می‌شود. با این همه جای تعجب است که به اضرار به غیر تمسک می‌شود؟ ثالثاً: مگر در ازدواج‌های رسمی هم آزمایشات در خصوص بیماری‌های وراثتی از زوجین اخذ می‌شود و یا وجود چنین بیماری‌های از اسباب فسخ نکاح می‌باشد؟ تا در باروری‌های پزشکی چنین توقعی برود که بیماری‌های وراثتی به جنین منتقل نشود؟

یافته‌ها

مطالعه موردی روش‌های باروری پزشکی: از میان روش‌های باروری پزشکی به عنوان نمونه دو مورد که شیوع بیشتری نیز دارند مورد بررسی و تجربه و تحلیل قرار می‌دهیم. رحم‌جایگزین با استفاده از جنین حاصل از اسپرم و تخمک زوجین نابارور: این قسم جانشینی در بارداری از دو مرحله جمع‌آوری اسپرم و تخمک زوجین نابارور و بارور کردن آنها با یکدیگر و همچنین بارور کردن رحم مادر جانشین با تخمک مزبور یا جنین حاصل از آن تشکیل می‌شود. مرحله نخست آن، یعنی نفس عمل جمع‌آوری اسپرم و تخمک از زوج نابارور در صورتی که دارای مقدمات حرامی مانند نگاه، لمس نامحرم و خودارضایی نباشد و همچنین بارور کردن تخمک زن با اسپرم همسرش در داخل یا خارج رحم، از نظر فقهی منعی ندارد و در منابع فقهی، دلیلی بر عدم مشروعیت این موارد نیست. در نتیجه، فقها نیز بنا به نبود وجود دلیل بر حرمت و با استناد به اصل اباحه، آن را جایز دانسته و فتوایی بر حرمت آنها ندارند (۵) اما مرحله دوم آن، یعنی بارور کردن رحم زن دومی با تخمک بارور شده یا جنین رشدیافته از آن را می‌توان بر اساس وجود

در حدیثی دیگر همین معنی از امام صادق (ع) روایت شده است: ۲. «محمد بن یعقوب، عن علی بن ابراهیم، عن ابیه، عن ابن ابی نجران عن عبدالله بن سنان عن ابی عبدالله (ع) قال: سمعته یقول: یحرم من الرضاع ما یحرم من القرابة (همان).» به واسطه شیر دادن، همان چیزهایی حرام می‌شود که به واسطه خویشاوندی [نسبی] روایات دیگری نیز به این معنی آمده است. در روایت اخیر، مقصود از قرابت، همان نسب و خویشاوندی نسبی است.

در این دسته از روایات، حرام بودن حاصل از شیردهی، به الحاق آن به نسب، به این بر می‌گردد که دایه شیر ده، به منزله مادر و مردی که خرجی دایه را می‌دهد و شوی اوست، به منزله پدر دانسته شده و این بدان، معناست که «شیر» در تحقق «پدری» و «مادری» اثر دارد، این هم معلوم است که چنین حکمی، مستند به یک اعتبار جعلی شرعی نیست، بلکه حکم بر یک موضوع خارجی و رعایت تاثیر و تاثر است.

این مطلب، بویژه با عنایت به نکاتی چند که در این روایات است روشن تر می‌شود:

- ملاحظه تعداد و عدد، به شیردهی یک شبانه روز، یا پانزده بار پی در پی، یا آن اندازه که گوشت بروید و استخوان محکم شود. - قید این که می‌بایست کودک، به طور مستقیم از پستان دایه شیر بخورد و خود به خود در هر بار شیردهی پستان را واگذارد. - این نکته که پس از پایان دوران شیردهی [یعنی دو سال] رضاع و حرام بودن رضاعی وجود ندارد. - آوردن این شرط که می‌بایست شوی دایه، یا کسی که دایه را خرجی می‌دهد یک نفر باشد، هر چند دایه‌گاه فراوان و گونه‌گون باشند؛ و...

بر پایه آنچه تاکنون آوردیم، فرزندی که از راه باروری مصنوعی پدید می‌آید، در همه صورتهای یاد شده، پاک است و صاحبان آن دو جز نخستین، یعنی اسپرم و اوول، پدر و مادر او هستند و او دارای همه حقوق و تکالیفی است که هر فرزند دیگر دارد، خواه یکی از دو صاحب آن اجزای نخستین یا هر دو، شناخته و معین باشند و خواه ناشناخته و نامعین. البته با این تفاوت: آن‌جا که پدر ناشناخته مانده یا مادر ناشناخته مانده، فرزندی که پدید آمده است «ناشناخته پدر» یا «ناشناخته مادر» است، نه آن که بدون پدر یا بدون مادر باشد. از این هیچ اشکالی هم لازم نمی‌آید؛ چه، این گونه نیست که هر کس پدرش ناشناخته باشد، ناپاک باشد، بلکه گاه، آن که پدری شناخته دارد، ناپاک است، همانند آن که مرد با زنی زنا کند و آن‌گاه زن بدون آن که با مردی دیگر همبستر شده باشد، آبستن شود.

زنی هم که فرزند را در رحم پرورانده است و جزء نخستین از او نیست، اگر فرزند را با همان شرایط باب رضاع شیر دهد، مادر رضاعی اوست و گرنه، به احتیاط نزدیک تر آن است که گرچه مادرش شمرده نمی‌شود، اما با این حال، بر او حرام باشد؛ چرا که او را در بدن خود تغذیه کرده و وی به کمک دستگاههای بدن همین زن از نطفه به علقه بدل شده و به همین ترتیب دیگر مراحل را پشت سر نهاده تا به حد پذیرش منشا زندگی، یعنی روحی که از جانب خداوند در او دمیده می‌شود، رسیده است. (۱۱)

به هر روی، حتی اگر برخی به حرمت بعضی از گونه‌های باروری‌های پزشکی بشوند، حرمت آن مانع صحت و مشروعیت نسب نخواهد بود و مساله حفظ نسل نیز پابرجاست و تضييعی به وجود نمی‌آید؛ زیرا کشف ملاک نفی نسب در زنا برای تنقیح و تعمیم آن ملاک در سایر موارد مشابه، به سهولت ممکن نیست و شاید مباشرت نامشروع نیز جزء دخیل در نفی نسب است؛ یعنی تنقیح مناطق و تعمیم حکم وضعی نفی نسب در زنا بر این موارد متعسر است؛ به ویژه، آنکه دیدگاه نفی نسب ناشی از زنا نیز امری اتفاقی و اجماعی نیست و برخی از بزرگان معاصر مانند محقق خویی، نسب را در حتی در ولدالزنا ثابت می‌داند و تنها برخی احکام مانند ارث را از او استثنا کرده است. (موسوی خویی، ۱۴۱۸، ج ۹،

رابطه زوجیت اعم از موقت و دائم بین مرد صاحب اسپرم و زن صاحب رحم به دو صورت تقسیم کرد.

صورت اول: جنین به رحم زنی که با مرد صاحب اسپرم رابطه زوجیت دارد، انتقال داده می شود که در این صورت دلیلی بر حرام بودن آن نیست. چرا که اسپرم و تخمک زوجین در زمان زوجیت ترکیب شده و حمل نیز در رحم مباح و با رضایت همسر دوم و زوجش قرار گرفته و صرف طبیعی نبودن عمل سبب حرمت آن نمی گردد.

روایات مربوط به قراردادن نطفه در رحم حرام مانند روایات «من اقر نطفته فی رحم یحرم علیه»، «أفرغ مائه فی إمرأة حراماً» و «لتضییع النطفه و لوضعها ایها فی غیر موضعه الذی امره الله» شامل موضوع بحث نمی شود، چون رحم همسر دوم بر مرد حلال است و اختلاط اسپرم با تخمک همسر و انتقال آن به رحم همسر دیگر این مرد هیچ گونه حرامی را در پی ندارد (۵) خصوصاً که دلیلی بر ممنوعیت عمل وجود ندارد و اصل عمل با قطع نظر از عوارض و آثارش مجرای اصل براءت و اباحه است، چنان که عده ای از فقها به جواز آن تصریح کرده اند. (ر.ک: ۵)

صورت دوم: موردی که جنین به رحم زنی منتقل شود که با مرد صاحب اسپرم رابطه زوجیت ندارد. در مورد این مسئله اختلاف نظر بیشتر است و دیدگاه های فقهی و فتاویی در جواز و عدم جواز آن وجود دارد.

از بررسی دلایل جواز و عدم جواز جانشینی در بارداری روشن است که این صورت دارای منع شرعی نمی باشد همچنین می توان بر جواز این مورد چنین استدلال کرد که حفظ جنین چه در دستگاه مصنوعی و چه در رحم، ولو در رحم بیگانه واجب است، اگر وجوب آن احراز نشود، لااقل جواز آن احراز می گردد.

جنین را نباید از بین برد، بنابراین انتقال آن به رحم بیگانه منعی ندارد، زیرا دلیلی بر حرمت آن در شرع وجود ندارد و حتی بر زن زناکار حرام است که جنین بوجود آمده را سقط کند. با عدم دلیل بر حرمت انتقال جنین به رحم بیگانه، برابر اصل حلیت و اصل براءت حکم بر جواز آن می شود. زیرا این قسم نیز از شبهه های بدوی تحریمی است و در مورد آن نیز براءت شرعی و عقلی جاری می شود. (۱۱)

ب- روش رحم جایگزین در موارد تلقیح اسپرم و تخمک بیگانه این حالت در تمام مواردی که یکی از زوجین نابارور فاقد گامت (اسپرم/تخمک) می باشند، قابل تصور است. به عبارت دیگر در تمام مواردی که جنین منتقل شده به رحم جایگزین از اسپرم و تخمک دو بیگانه بدون رابطه زوجیت تشکیل شده داخل در این حکم می باشند.

از دیدگاه آیات قرآن نفس لقاح اسپرم و تخمک زن و مردی بیگانه در خارج از رحم منعی ندارد چرا که این آیات ناظر به حفظ فروج است و این عمل هیچ مغایرتی با حفظ فروج ندارد. همچنین نفس عمل ترکیب اسپرم با تخمک تحت عناوین مندرج در روایاتی نظیر «افراغ ماء الغیر فی رحم محرم» و یا «ادخال النطفه فی رحم حراما» قرار نمی گیرد چرا که تلقیح در اینجا به معنای ریختن منی مرد در رحم زن نیست. بلکه منی تجزیه می شود و از میان اسپرم های فراوان موجود در آن، اسپرمی که سالم و زنده است، گزینش شده و سپس همین اسپرم با تخمکی که در رحم پدید آمده، در فضایی بیرون از رحم، تلقیح می شود.

بنابراین شمول روایات نسبت به فرض ما بسیار بعید به نظر می رسد. (همان، ص ۹۸) در این مورد تعدادی از فقهای بزرگوار ضمن اعتراف به نبود نص، عموم یا اطلاق قرآنی و روایی بر منع تلقیح اسپرم غیر شوهر تنها به دلیل مغایرت این عمل با اغراض تشریح ازدواج یا مذاق شرع «روح قانون در اسلام» آن را حرام می دانند. (۱۳)

در مورد تلقیح اسپرم غیر شوهر می توان نظرات را به دو دسته تقسیم کرد. عده ای این نوع تلقیح را به طور مطلق و در هر صورتی حرام می دانند و در هیچ صورتی آن را مجاز نمی دانند (۱۴) اما در مقابل گروهی تلقیح اسپرم غیر شوهر را به طور مطلق جایز دانسته و صرفاً بدین استناد که این عمل یعنی قراردادن نطفه غیر و لو ناشناس در رحم زن بیگانه، زنا محسوب نمی شود، این عمل را مطلقاً مجاز می دانند. (۱۱)

در قبال نظر انعطاف ناپذیر دسته اول، که بی جهت موجب محرومیت برخی از زوجین از برخورداری از نعمت فرزند می شود، نظر مطلق دسته دوم تولید نسل انسان را در ردیف تولید نسل حیوانات قرار می دهد. اطلاق نظر دوم انسان را بدین سمت سوق می دهد که دیگر طهارت نسل و جلوگیری از اختلاط انساب مفهومی ندارد.

از بررسی نظرات بعضی از فقها نیز این حکم به روشنی قابل استنباط است به عنوان مثال حضرت آیت الله خامنه ای در سخنرانی که در ۱۶ آبانماه ۱۳۷۴ می فرمایند: «دلیل روشنی بر حرمت انجام اینگونه امور (استفاده از اسپرم و تخمک غیر همسر) نداریم، هزاران نفر از انسانها شب خوابشان نمی برد، چون بچه ندارند، مگر می شود اینگونه عمل کرد». (۱۴)

ج- تزریق مستقیم اسپرم زوج نابارور یا بیگانه به داخل رحم مادر جانشین

در مورد این حالت بعضی از نویسندگان تلاش کرده اند تا با تفسیر روایات حکم به جواز این مورد بدهند. (یزدی، همان، ص ۷۲) به این بیان که این روایات در جهت بیان حکم زنا و روابط نامشروع می باشد و موضوع مورد بحث از تحت حکم این روایات خارج است؛ اما به نظر نگارنده این صورت مشمول نص صریح روایات است بنابراین از جهت حکم اولی، جایز نمی باشد، اما از جهت حکم ثانوی و از باب ضرورت نیز، از آنجا که در هیچ صورتی انجام آن ضرورت پیدا نمی کند نمی توان به حکم ثانوی و وجود ضرورت حکم به جواز این صورت داد چرا که در هر حالتی می توان اسپرم زوج و تخمک مادر جانشین را در محیط آزمایشگاه ترکیب و سپس تخمک بارور شده یا جنین حاصل از آن را به رحم مادر جانشین انتقال داد. در نتیجه این صورت به طور مطلق مجاز نیست.

نتیجه گیری

در این پژوهش مساله باروری های پزشکی از منظر مقاصد شریعت و آیات مبیین مقاصد شریعت مورد بررسی و تحلیل قرار گرفت و نتایج زیر حاصل گردید:

۱- با دقت در آیه شریفه ۲۱ سوره روم چنین استنباط می شود که مقصد و هدف شارع مقدس از تشریح ازدواج، آرامش و ایجاد مودت و مهربانی بین زوجین است، بنابراین اعمال و رفتارهایی که در صدد تحقق این هدف قرار گیرد مشروع می باشد؛ که یکی از این رفتارها، روش های نوین باروری پزشکی است.

۲- آیه شریفه ۱۵۸ سوره بقره نیز یکی از مقاصد شریعت را ایجاد آسانی و یُسْر برای مردمان و دوری آنها از مشقت و حرج معرفی می نماید؛ بنابراین اگر حکم به عدم جواز روش های نوین باروری داده شود برای زوجین مشقت و سختی های جبران ناپذیری که کانون خانواده را از هم می گسند به وجود می آید که این حکم با مقصد عالی شریعت در تضاد است.

۳- قاعده مصلحت نیز که یکی از مهمترین قواعد فقهی است و خود به نحوی هم از علل تشریح و هم از مقاصد شریعت محسوب می شود موید مشروعیت باروری های پزشکی است زیرا مصالح این روش ها که برای زوجین متصور است و همچنین مانع شدن این روش ها از بروز مفاسدی همچون طلاق و متلاشی شدن خانواده ها همگی موید مشروعیت چنین روشهایی می باشد.

References

1. Firoozabadi, Mohammad Ibn Ya'qub, Dictionary of the Environment, Beirut, Dar al-Kitab al-Alamiya, first edition 1420
  2. Ibn Manzoor, Mohammad Ibn Mukarram, Arabic Language, Tehran, Dar Al-Sadr 1997
  3. Ibn Nashur, Muhammad Tahir, The Purposes of Islamic Sharia, Research: Muhammad Tahir Misawi, Jordan, Dar al-Nifais, Second Edition 1421
  4. Shelby, Mohammad Mustafa, Ta'il al-Ahkam, Beirut, Dar al-Nahda al-Arabiya, first edition. 1406
  5. Rezanian Moallem, Mohammad Reza, Medical Fertilizers from the Perspective of Jurisprudence and Law, Qom, Book Park. 2004
  6. Nayebzadeh, Abbas, Legal Review of New Methods of Artificial Reproduction, First Edition, Majd Publications, Tehran, 2001
  7. Alidoost, Abolghasem, Jurisprudence and Expediency, Tehran, Research Institute of Islamic Culture and Thought. 2010
  8. Taheri, Mohammad, Rules of Jurisprudence, Qom, Islamic Publications. 2008
  9. Najafi, Mohammad Hassan, Jawahar al-Kalam, Tehran, Islamic Library. 1422
  10. Makarem Shirazi, Nasser, New Referendums, Qom, Ali Ibn Abi Talib School (AS). 2002
  11. Yazdi, Mohammad, Artificial fertility and its jurisprudential ruling, Ahl al-Bayt jurisprudence magazine, second year, numbers 5 and 6, p. 97. 1996
  12. Mousavi Khoei, Seyyed Abolghasem, Sarat Al-Najah, Qom, Al-Muntakhh Publishing School. 1416
  13. Mirhashemi, Sarvar, Artificial Insemination in Legal Jurisprudential Thought and Its Pros and Cons, Nedaye Sadegh Magazine. No. 36, Year 9, 2004, p. 86. 2004
  14. Rouhani Aliabadi, Mohammad, (2003), The Shari'a Rule of Inoculation of Foreign Sperm and Sperm, New Methods of Human Reproduction from the Perspective of Jurisprudence and Law (Collection of Articles), Tehran, Ibn Sina Research Institute, 2003, p. 287
- ۴-قاعده ضرورت نیز مشروعیت باروری های پزشکی را به اثبات می رساند و برخی مفاسد جزئی را توجیه می نماید. هرچند این توجیه گیری زمانی است که به هیچ طریق نتوان از آن مفاسد جزئی خلاصی یافت.
- ۵-اصل اباحه و براءت نیز یکی دیگر از ادله ای است که می توان برای مشروعیت باروری های پزشکی از آن بهره جست؛ زیرا مساله جواز یا عدم جواز جانشینی در بارداری از شبهات حکمیه تحریمیه است و مقتضای اصل عملی در شبهات تحریمیه براءت می باشد.
- ۶- مخالفان مشروعیت باروری های پزشکی نیز به ادله همچون: مفاسد روحی و روانی، حفظ نسل، اضرار به غیر تمسک کرده اند که با بررسی و نقد آنها مشخص گردید این ادله فاقد توان اثبات چنین مدعای است.